

AL·LEGAT EN DEFENSA D'UN TEMPS QUE (ENCARA) NO EXISTEIX

SOBRE *EL TEMPS DE LA PROMESA*, DE MARINA GARCÉS

(RESSENYA ELABORADA PER MIQUEL ÀNGEL MARTÍNEZ I MARTÍNEZ,
PROFESSOR DE FILOSOFIA)

R E S U M

EN EL DARRER LLIBRE QUE HA PUBLICAT, MARINA GARCÉS TRAÇA UNA ANÀLISI EN PROFUNDITAT SOBRE EL CONCEPTE DE PROMESA I SOBRE LES IMPLICACIONS QUE TÉ AQUESTA NOCIÓ A L'HORA D'ENTENDRE LA CONFORMACIÓ DE LES RELACIONS SOCIALS I POLÍTIQUES, AIXÍ COM L'ESPAI DE LA SUBJECTIVITAT. TANT DES DE LA PERSPECTIVA DE LES INSTÀNCIES DE PODER COM DES DEL PUNT DE VISTA DELS MOVIMENTS QUE TRACTEN DE PROPOSAR RESISTÈNCIES I ALTERNATIVES, LA CAPACITAT DE PROMETRE CONFIGURA EL CAMP DE BATALLA EN QUÈ S'HAN DIRIMIT ELS PRINCIPALS CONFLICTES DEL NOSTRE TEMPS.

PARAULES CLAU

PROMESA, TEMPS, SUBJECTIVITAT, PODER, RELIGIÓ, ESTAT, CAPITALISME, RESISTÈNCIES I ALTERNATIVES.

Enyore un temps que no és vingut encara

Vicent Andrés Estellés

Deia Gilles Deleuze que la filosofia és l'art de produir, de fabricar conceptes. En tot cas, amb la creació conceptual no es tracta, des de la perspectiva que defensa el filòsof francès, de representar o de reproduir allò que existeix sinó d'obrir nous espais de sentit, d'entreveure noves formes de mirar i d'enunciar la realitat.

Per aquest costat, la creació conceptual es pot abordar, segons que apunta Deleuze, a través de dues vies distintes –tot i que no excloents. Els conceptes es poden produir, en primer lloc, mitjançant la creació d'un terme nou. La regió de la realitat a la qual es vol fer al·lusió *no existia* prèviament, en la mesura que no s'hi havia posat el focus, que no se l'havia mirat ni se l'havia enunciat, que no era present en el temps i en l'espai –fins i tot quan es tractava d'una realitat que patia o que protagonitzava un col·lectiu concret, com ara la violència patriarcal, la discriminació racial o la lluita de classes–. Resulta comprensible, així, que s'haja de

fer servir un terme nou per referir-s'hi, que es cree un nou llenguatge per tractar d'afaiçonar un nou territori, un nou espai de relacions, un conjunt de forces inèdit fins aleshores.

Així mateix, els conceptes filosòfics es poden crear, en segon lloc, a partir de mots o de termes que ja existeixen i que, fins i tot, ens resulten familiars en el nostre dia a dia. Aleshores, però, el procés de creació conceptual es pot comparar, diu Deleuze, amb l'acció de "*fondre un canó per fabricar noves armes*" (Deleuze, Guattari, 2021: 49). El terme que ja existeix es rebrega i es redefineix, es fa entrar en la forja filosòfica, fins al punt que ens trobem davant una eina susceptible de desenvolupar potencialitats, d'introduir línies d'anàlisi i de ruptura sobre la realitat que el nostre llenguatge usual no havia estat capaç de mobilitzar. En aquest sentit es pot entendre l'exercici que porta a terme Marina Garcés en el seu darrer títol, *El temps de la promesa*.

El terme *promesa* esdevé, en mans de Garcés, un concepte filosòfic punyent a partir del qual cartografiar, de manera dinàmica, la realitat. L'autora ens convida a adoptar una *mirada nietzschiana*, en el sentit d'*intempestiva* o (*in-*)*actual*, sobre el temps que ens ha tocat viure. Una mirada susceptible d'analitzar el passat de manera crítica, reclamant i preservant el millor de les lluites i dels anhels col·lectius però tot defugint els dics de contenció que imposen la tradició i l'afirmació d'identitats excloents –el que podem anomenar, amb l'autora, les *presons del possible*–; una mirada capaç de qüestionar de dalt a baix el present amb l'objectiu de no restar atrapats en els règims d'enunciació i de visibilitat, en les relacions subjectives i de poder que ens han conformat; i, per últim, una mirada preocupada per reivindicar –amb joia i vitalitat malgrat tot, amb una exigència innegable de bellesa– el temps futur, el temps a venir, el que es troba constitutivament i necessàriament per fer, en procés continu, en esdevenir constant. El temps de la promesa es defineix, així doncs, en relació al conflicte, sempre irresolt, que es dona entre els dispositius de dominació que posen en marxa les instàncies de poder, amb l'objectiu de detenir qualsevol intent de canvi sobre la realitat, i els moviments de resistència i d'emancipació, de creació d'alternatives, que disposen –si més no en certs moments de la història– els individus i els grups.

Els grans entramats de poder que han travessat la cultura occidental, això és, la Religió, l'Estat i el Capital, han tractat d'organitzar la vida en comú –com apunta l'anàlisi weberiana– a partir del monopoli de la força i, per tant, en termes negatius, mitjançant la repressió; però també –en l'estela del que tantes vegades va apuntar Michel Foucault– de manera creativa, performativa, tot reclamant el dret de monopolitzar la paraula i la veritat; altrament dit: tot afirmant la seua capacitat última i única de prometre. La promesa garanteix, per aquest costat, la possibilitat d'un pacte a partir del qual endegar els moviments que es produeixen en el camp social, mitjançant l'apel·lació a un passat i, sobretot, a una perspectiva compartida de present i de futur. De fet, les possibilitats d'èxit de les instàncies de poder cal mesurar-les en relació a la capacitat que mostren per orientar el sentit, l'ordre i les condicions en què s'estableixen les promeses susceptibles d'articular les relacions socials.

Tot fent al·lusió a l'anàlisi que porta a terme Nietzsche a la segona dissertació de *La genealogia de la moral*, Garcés ens recorda que la promesa i, en aquest sentit, la base material i simbòlica dels vincles polítics, socials i econòmics, es defineixen en relació a les nocions de *deute* i de *culpa* (Garcés, 2023: 38-39). Tenen el poder aquelles instàncies que es mostren amb capacitat per disposar les condicions dins les quals els individus i els grups contrauen un deute amb una entitat superior. Al mateix temps, la possibilitat sempre present de no complir amb les clàusules i els termes que imposa el deute defineixen l'existència individual i col·lectiva, des del seu origen, en base a la culpa.

Per altra banda, per molt que les instàncies de poder a les quals hem fet referència actuen en moltes ocasions de manera sincrònica i concertada, en resposta a uns interessos concomitants, cada període històric està protagonitzat per una combinació de forces particular. El principal element per explicar les diferències

que existeixen, a l'hora de materialitzar l'exercici del poder en cada moment de la història, cal cercar-lo igualment en la forma com les instàncies dominants es relacionen amb la promesa i, consegüentment, amb les nocions associades de deute i de culpa. Les instàncies de poder que anomenarem *tradicional*s, és a dir, la Religió i l'Estat, es relacionen amb l'individu i el grup des de les altures, fent recaure les seues ordres i els seus dictats de manera *transcendent*, tot oferint a canvi la promesa de garantir la salvació o la seguretat. La possibilitat constant de pecar o d'infringir la legalitat marquen, per aquest costat, la línia que separa una conducta adequada d'un comportament definit per la culpabilitat. Mentre que el poder en la seua expressió *actual*, és a dir, el capitalisme —de manera notable en la seua fase avançada—, actua de manera horitzontal —tot i que no per això més democràtica—, inoculant entre la població els seus enunciats, el seu discurs i la seua visió sobre la realitat en sentit *immanent*, en aquest cas sota la promesa d'una vida orientada al benefici i el guany il·limitats. L'espai de la culpa i la vergonya s'estableix, en aquest cas, en relació a la incapacitat d'assolir l'èxit social i econòmic que el sistema promet.

Com es pot observar, adés existia una separació més o menys visible entre la instància que imposava els termes de la promesa i l'individu o el grup que els hi havien de complir. Ara, aquesta línia divisòria es difumina fins quasi desaparèixer. La Religió o l'Estat aspiraven a influir de manera prominent sobre la ment i les accions del subjecte; mentre que el capitalisme opta directament per produir el subjecte, de manera semblant com es fa amb els béns de consum i les mercaderies que es posen a circular en el mercat. Tant és així que l'individu acaba compartint les aspiracions de productivitat i, en aquest sentit, la promesa d'una vida millor basada en el creixement il·limitat que disposa el mode de producció capitalista. En definitiva, es dona un procés d'assumpció sense precedents dels principis i dels axiomes del sistema, fins al punt que l'individu acaba tenint la impressió de contraure el deute no ja amb el col·lectiu o amb una instància superior sinó, de manera directa i sense mediacions, amb si mateix. Tot i que en el text no es fa referència de manera explícita, sobrevola la lectura la presència d'un exemple esclaridor per aquesta banda, en concret el que podem trobar al voltant de la figura de l'*emprenedor*. La unitat de producció que representa l'emprenedor respon a una condició ontològica dual i quasi misteriosa, atès que voldria ocupar al mateix temps les posicions del proletari i del burgès, de la força de treball i del propietari dels mitjans de producció en relació a les quals el marxisme establia l'espai de la classe social i l'antagonisme susceptible de posar en marxa el motor de la història. En aquestes condicions, a més, el resultat de les accions que l'individu porta a terme queda del tot desvinculat del context material en què viu i en el qual es veu condicionat a desenvolupar el seu dia a dia —*el que no és ric és perquè no vol*.

Aquestes diferències que existeixen en relació a la manera com s'exerceix el poder serveixen per descriure la imatge del que Garcés anomena la *promesa il·limitada*, pròpia del sistema capitalista, en contraposició a la imatge del que l'autora anomena la *promesa sobirana*, característica de la Religió i l'Estat (Garcés, 2023: 26-56). El capitalisme es vol representar com un règim de poder capaç d'articular de manera flexible, dinàmica i estable les relacions socials, polítiques i econòmiques, atès que es mostra respectuós i fins i tot coincident amb els desigs de l'individu i del grup. Amb tot, és precisament a partir d'aquesta relació que estableix el capitalisme amb la promesa que podem treure a la llum dos problemes fonamentals que afecten el sistema en l'actualitat.

En primer lloc, trobem la contradicció que implica mantenir la promesa de creixement il·limitat, així com la confiança en el futur, en un context caracteritzat per una crisi multifactorial. De fet, el capitalisme es troba amb la necessitat de continuar prometent una vida millor quan és el mode de producció que propugna el que ha portat al planeta al col·lapse. Les solucions que ofereix el sistema, apunta Garcés, expliquen la importància que adquireix en l'actualitat la intel·ligència artificial i la resta de dispositius tecnològics amb capacitat

de *predir* i, en certa manera, de fer menys incert el futur, a partir del subministrament d'un seguit de dades que no fan sinó reproduir o projectar el que ja existeix en el present (Garcés, 2023: 60-61).

En segon terme, el capitalisme ha de retre comptes sobre el problema que implica demanar un nivell elevat d'implicació amb els principis bàsics del sistema i, al mateix temps, dissoldre tots els vincles que han servit històricament per assentar la vida en comú. En la línia del que Gilles Deleuze i Félix Guattari van apuntar en *L'AntiÈdip*, el capitalisme es defineix així com un mode de producció de caràcter *esquizofrènic*, com un *règim de folls*, en paraules dels autors, atès que es tracta de cercar l'estabilitat a força de desregular i liberalitzar cada vegada més el conjunt de relacions que conformen el camp social. Al capdavall, és aquest element que explica el caràcter immanent del sistema capitalista, en la mesura que porta més lluny els seus límits per tractar de captar i orientar els moviments econòmics i de tot tipus que es donen en el si de la societat; tot i que, d'aquesta manera, augmenten les contradiccions internes que somouen la seua estabilitat. Com ja va apuntar Marx a *El Capital*, en referència al que va anomenar *la llei de la caiguda tendencial de la taxa de benefici*, "la producció capitalista malda constantment per superar aquestes barreres que li són immanents, però només les supera amb mitjans que l'enfronten de nou a aquestes mateixes barreres establertes a una escala molt més alta" (Marx, 2018: 282). En aquest conflicte intern, inherent al capitalisme i al seu règim de relacions, es troba, segons que exposa Garcés, el focus principal de molts dels malestars, de les patologies i dels desequilibris emocionals i mentals que travessen la societat a hores d'ara, així com la impressió de desencís i de derrota generalitzada que caracteritza la cultura occidental —i no sols— en l'actualitat. Segons que ens diu l'autora, "la promesa d'una vida millor, en termes materials, polítics i personals, havia estat el motor del que anomenem la *modernització del món*. Avui sembla que sigui el bressol de molts dels nostres malsons" (Garcés, 2023: 78-79).

Tan bon punt hem arribat a aquesta conclusió, ben bé ens podem preguntar si existeix encara la possibilitat d'aspirar a una vida en comú caracteritzada per una certa confiança en el futur. Garcés apel·la llavors al caràcter necessàriament obert, constitutivament conflictiu de la promesa. La promesa pot esdevenir un dispositiu de control eficaç i, alhora, constituir l'eina disposada per a la revolta. A través de la capacitat de prometre s'expressa el que podem anomenar el *deliri autoritari* del poder, si tenim en compte que les instàncies de dominació aspiren a no deixar cap espai de la vida fora de la seua mirada i de la seua àrea de influència. La *biopolítica* de la qual ens van parlar autors com Michel Foucault o Toni Negri, és a dir, la intenció que mostra el capitalisme de subsumir dins la seua axiomàtica tots i cadascun dels espais i de les relacions que conformen la vida, tot responen a una reproducció ampliada dels seus límits en termes absoluts, qualifica, per aquest costat, la utilització que el poder fa de la capacitat de prometre en els nostres dies. Nogensmenys, la promesa es pot entendre també com el *deliri llibertari* de la multitud, en la mesura que individus i grups poden arribar a aspirar, malgrat totes les constriccions de les instàncies dominants, a bastir un futur de promeses compartides, més enllà de les limitacions del present i dels dictats preestablerts. La promesa és, des d'aquest punt de vista que ens tracta de transmetre el llibre, aquell *esdeveniment* o aquella *línia de fuga* amb capacitat per posar en qüestió l'aparent estabilitat de l'ordre establert i, en última instància, per crear les condicions de possibilitat que afavoreixen el sorgiment d'un nou conjunt de relacions. Altrament dit: la promesa és l'acció, conjunta i coordinada, susceptible de travessar els límits del que som en l'actualitat; l'acumulació de forces necessària per reivindicar una concepció del temps no predeterminada; en definitiva, el *compromís* capaç de relligar un passat i un present de lluites compartides amb un futur de construcció col·lectiva. "Enfront del temps capturat de la promesa sobirana i il·limitada —afirma Garcés—, que atrapa el futur entre l'espera i l'amenaça, la promesa inesperada és l'accident que interromp i desorganitza el mapa dels possibles. Allà on no hi ha sortida, la promesa és la porta a un nou començament" (Garcés, 2023: 56).

Fet i fet, si l'espai de la promesa ha estat, al llarg de la història, el camp de batalla en què s'han jugat les possibilitats de teixir una memòria, un present i un futur compartits, potser la transformació profunda de la realitat passa per disputar el monopoli, és a dir, per tractar d'arravatar l'hegemonia d'aquest espai a les instàncies de poder. *El temps de la promesa* dibuixa així un horitzó incert però obert a la materialització d'un repertori de virtualitats –*reals sense ser actuals*, com deia Deleuze– que ja podem rastrejar en el present. Fidel a un estil profundament materialista i constructivista, defugint tot dirigisme messiànic i lluny de prescriure solucions tancades, Garcés convida, d'aquesta manera, a l'acció, a no desistir, a imaginar, amb paciència i tossuderia ensem, un temps que (encara) no existeix: “si prendre el poder era prendre la paraula –insisteix–, també és prendre la promesa: recordar les que no s'han complert, les que han quedat silenciades i fer, sense resignació, les que no ens hem atrevit a fer” (Garcés, 2023: 88).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1972), *L'Anti-Oèdipe*, Les Éditions de Minuit.
(2021). *Què és la filosofia?*, Pasta de dibuix.
- FOUCAULT, M. (2004). *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978-1979)*, EHSS/Gallimard/Le Seuil.
- GARCÉS, M. (2023). *El temps de la promesa*, Anagrama.
- HARDT, M., NEGRI, A. (2004), *Multitud. Guerra y democracia en la era del imperio*, Debate.
- MARX, K. (2018). *El capital*, Tigre de paper.
- NIETZSCHE, F. (2009). *La genealogia de la moral*, Edicions 62.
(2011). *Obras completas. Volumen I. Escritos de juventud*, Tecnos